

Erika Suits

Raamatust „Võimas ja sünge Patarei: mälestused Patarei vanglast 1924-1990”, Eesti Kirjandusmuuseum ja Ühendus Eesti Elulood; koostanud Rutt Hinrikus. 2007

Sündisin Tallinnas, kuid mu lapsepõlvkoduks kujunes maakodu. Minu ema abiellus leskmehega, kellel oli kolm last. Eesti Vabariik andis mu isale Vabadussõjast osavõtu eest 12 hektari suuruse maatüki. See oli võrdlemisi linna lähedal, Mõigul. Isa oli töötanud lihakarnis ja hiljem tal oligi oma kärn.

Ma olin 3-aastane, kui me siirdusime maale. Sinna anti krunt, aga see oli võssa kasvanud, ainult majaase oli olnud. Isa oli väga energiline ja sai maja üles. Võeti loomad, lehmad, hobune, põllumehe elu hakkas peale ja kes lastest suuremaks kasvas, need rakendati tööle.

Lõpetanud algkooli, siirdusin 1929. aastal Hans Kubu eragümnaasiumi, mille lõpetasin 1934. Kool oli maksuline, 80 krooni aastas. Tol ajal oli see suur raha. Soovisin edasi õppida, kuid ülikool oli välistatud raske majandusliku olukorra tõttu. Otsustasin siis siirduda Inglismaale *au pairina* inglise keelt õppima. Inglismaale sõitsin kaubalaevaga, kus kohtasin veel kaht eesti tüdrukut. Londonisse jõudes siirdusime EV saatkonda. Seal võttis meid vastu saadik Kallase abikaasa Aino Kallas. Saatkonnale olid mõned inglased teatanud soovist saada *au pair'iks* õpilasi. Proua Aino Kallas andis meile igale ühe aadressi ja juhendas ühtlasi vastava koha leidmisel. Mind võttis vastu vanem daam. Ta oli lesk ja soovis omale seltsilist. Saime suurteks sõpradeks ja olime aastaid kirjavahetuses. Kodumaale tagasi tulles 1936. aastal ei leidnud ma kohe töökohta. Otsustasin õppida veel raamatupidamist ja masinakirja.

1938. aasta veebruaris avanes võimalus asuda tööle Eestimaa Kindlustuse aktsiaseltsi EKA masinakirjutaja-korrespondendina. Ametikoht oli väga meeldiv. Kahjuks 1940. aasta novembris asutus likvideeriti ja algas baltisakslaste repatrieerumine.

1938. aasta oli minu elu pöördepunkt. Tutvusin ühes seltskonnas hästi meeldiva välimuse ja hea käitumisega intelligentse juudi noormehega, kes oli käinud Tartu Ülikoolis. Ta oli teist-laadi käitumisega kui meie eesti poisid. Minule see imponeeris pärast Inglismaal käiku. Tema sattus vaimustusse ja hakkas rääkima, et ta nii tahaks sellist abikaasat kui mina. Kooliõed heitsid kohe ette, miks teisest rahvusest. Poolõed aga ei põlanud mind sellepärast, et ma abiellun juudiga, ja ütlesid, et Erika teeb hea partii. Mina aga mõtlesin, mis isa ja ema ütlevad. Muidugi mõtlesin - kuna meie majanduslik olukord oli tookord siiski küllalt raske -, et ma saan oma vanemaid aidata. Tema isa oli surnud, aga emaga oli raskusi. Ema vastuseisust hoolimata otsustas ta minuga abielluda. See toimus 8. märtsil 1940 tema paremate sõprade ja mõne minu kooliõe osavõtul.

Nad olid kogu aeg Eestis elanud. Tal oli koos vennaga nahaäri Uus tn 7. Nemad varustasid Unioni välisnahtadega - ilusad pealsenahad tulid Itaaliast, Tšehhoslovakiast ja ka parkimis-materjalid tulid teistest riikidest. Sellega seoses olid välisesindused nende käes. See oli väga tulus ja neid loeti jõukateks äri-meesteks. Minu abikaasal oli arenenud kunstimeel, ta mängis ka väga hästi viulit.

Kui ma juba abiellusin, siis isa ütles: ma teadsin seda, et nüüd saab Endel kohe ülikooli. Vend Endel oli minust 6 aastat noorem.

Õnn jäi väga lühikeseks. Kui ma oleksin ette näinud, et ajad hakkavad muutuma! Me elasime väga ilusti ja õnnelikult, aga see oli nii lühike periood.

Kui venelased sisse tulid, algasid arreteerimised. Abikaasa vanem vend viidi kohe esimesel ööl ära. Laste *njanja* jooksis meile ja ütles, et Harri viidi ära, ja oli täitsa hüsteerias. Kui me seda kuulsime, läksime Mõiku. Võib-olla päästis ka see, et me ei olnud enam nn Urla majas Pärnu maantee 6. Rikkad tõsteti välja ja 12 tunni jooksul pidime vabastama oma korteri. See toimus kohe pärast küüditamist. Me olime määratud kuhugi Koplisse, mees sõitis autoga vaatama - kusagil all keldris oli üks lihakarn -no sinna ei saanud ju minna elama. Mul oli üks daam, kes mulle õmbles. Ma helistasin talle, et ma ei saa proovi tulla, juhtus niisugune asi, et mul õieti polegi praegu kodu. Tema aga ütles: "Minu mees on ära ja mul on kolmetoaline korter, ma annan kohe kaks tuba." See oli Tatari 6. Ta just nagu päästis mu.

28. augustil vallutasid sakslased Tallinna ja vastavalt nende ideoloogiale ilmusid tänavatele loosungid - teatada kohe juutide korteritest ja varast. Sõja puhkedes evakueerus osa juute Venemaale. Evakueerimine Nõukogude tagalasse käis läbi juudi kogukonna. Olin nõus minema, aga abikaasa ei nõustunud ja ütles, et elab selle aja üle getos. Põhjuseks siia jääda oli venna küüditamine ja minu vene keele oskamatus.

Me olime üldiselt teadlikud "kristalliööst", räägiti, et loodi getod. Häving oli, aga vangilaagritesse veel ei pandud, tehti niisugused rajoonid, kus juudid võisid elada.

Ma püüdsin rääkida - ega minul ei oleks minek ju kerge olnud aga ta oli absoluutselt selle vastu, ütles, et vene keelt sa üldse ei oska, et mis sa seal peale hakkad, et ega me ühte ei jää ju, võib-olla ta peab sõjaväkke minema.

Küüditamine oli läbi ja inimesed nagu ootasid sakslasi. Omakaitsemehed käisid majast majja. Ma võin sajabrotsendiselt öelda, et need olid eestlased. Mõlema korra ajal olid kaasajooksikud. Ma ise olin Vabaduse platsil, kui nad tulid sisse rõõmuhõisete saatel. Mul oli ka hea meel. Lihtsalt kõigil oli pärast 14. juunit hea meel. Isegi minu abikaasa oli rõõmus, ta mõtles - niivõrd naiivne -, et pole midagi, tema on ikkagi Eestimaal.

13. septembril 1941 arreteeriti mu abikaasa Omakaitse polt ja viidi politseijaoskonda. Kui ta ära viidi, olin ma üldiselt hiigla tragi. Ma jooksin politseijaoskonda - Tatari tänava lõpus oli 5. politseijaoskond - ja läksin seal Lepiku juurde. Ta oli noor mees ja oli siis ilmselt julgeolekupolitseis. Ütlesin, et mu abikaasa viidi ära, kas te ei saa mulle öelda, kus ta on. Ta ütles, et jah, nad toodi eile, nad on siin all keldris, ta viiakse siit ära. Ma vist hakkasin nutma ja küsisin, kas mul oleks võimalik teda näha. Ta ütles, et ei, seda luba küll ei saa. Aga ma olin seal nagu õnnetusehunnik ja kas ma muutusin talle millegipärast sümpaatseks või mis, aga ta ütles: hästi, ma teen teile erandi, tulge siia homme hommikul, ma ütlen valvuritele, et nad teid ei puuduta ja te saate siis oma abikaasaga rääkida, aga mitte rohkem kui viis minutit.

Kui abikaasa mind nägi, oli ta nii üllatunud ja ehmatunud, et mina seal. Aga ta tuli kohe mu juurde. Ma ütlesin, et teid viiakse siit ära, vaatame, mis edaspidi tuleb, et võib-olla tõesti luuakse getod, viiakse sinna, ma jälgin kogu aeg. Tema ütles mulle selle peale, et no ei tea, aga üks palve on tal: ma olen noor, ma pean kindlasti veel abielluma, aga ärge ma abiellugu kohe pärast sõda. Järsku ta jääb ellu, siis ta tahaks ikka minuga koos olla; aga kui ta ei tule, abiellugu mina kindlasti, ma olen noor, on vaja lapsi - see oli ta viimane sõna.

Surmaotsus viidi täide 15. 09.1941. Hiljem anti mulle surmatunnistus. Ma sain lõpupoole vangivalvuritega väga hästi läbi. Üks valvur tuli minu juurde ja ütles: "Teate, te olete nii tore ja vastutulelik, ma tean, kus te abikaasa on. Kui te nüüd vabaks saate, ma otsin teid üles, andke oma aadress - (ma andsin talle oma aadressi) -, siis ma tulen ja sõidame Kaberneemesse: nad viidi sinna, meie olime saatjad, laskjad olid saksa SS-mehed."

Imelikul kombel läks mitu aastat. Ma töötasin raamatupidajana naha- ja jalatsivabrikus Union. Lõpuks keegi nähtavasti kaebas, siis tuldi minule järele. 6.

jaanuaril 1944. aastal arreteerisid Omakaitse mehed mind töö juures. Läksime minu koju, kus toimus läbiotsimine. Konfiskeeriti ehted ja kuldmündid. Pärast läbiotsimist viidi mind poliitilisse politseisse ülekuulamisele.

Osa politseinikke läksid kohe Mõiku, tegid seal läbiotsimise, kuid seal midagi ei leitud - ei olnud kulda, ei olnud valuutat. Siis hakati muidugi survet avaldama, eriti emale. Julgeolekupolitsei otsusega vahistati ka minu vanemad ja vend süüdistusega - juudi vara varjamine. Neid hirmutati ja ähvardati, mõnitati: "Andke välja tütre kuld ja valuuta!" Läbiotsimisel ei leitud soovitud varandust. Patareisse viidi ka vanemad, läksime kõik koos. Eesruumis meid eraldati, mina ei tea, kuhu isa ja vend läksid, emaga me tulime koos osakonda, mida nimetati Side. Minul oli kolmas-neljas uks, kust mind tõugati sisse, ema läks edasi. Muidugi ei teadnud ma midagi, mis sai emast, mis isast, enne kui ma ükskord jõudsin haiglasse. Siis ma sain teada, et isa ja vend on Ellamaal turbarabas ja ema vanglas, aga teda tööle ei suunatud. Ta oli kõrges eas ja istus seal muudkui rahulikult.

Pärast paari päeva ülekuulamist julgeolekupolitsei IV osakonna prefekt Pärnsoo poolt mõisteti mind määramata ajaks vangi koos varanduse konfiskeerimisega. Vanemad ja vend viieks kuuks vangi. Pärast otsuse ettelugemist algas jalgsimine (koos poliitilise politsei ametnikuga) vanglasse, mis asus Tallinna lahe ääres. Juba eemalt paistsid Patarei massiivsed müürid. Sissekäigu juures suur loosung "*Arbeit macht frei*".

Sisenesime eesruumi, kus meid eraldati vastavalt karistusele. Esiolgu paigutati kambritesse, kust hiljem vangla juhtkond korraldas tööesuunamised. Valvur avas kambri ukse ja lükkas mind poolpimedasse ruumi, kus vaatas mulle ehmunult vastu umbes kümme vangi. Narisid oli 8, seega pidi osa meist maas magama. Hea oli, et mul oli seljas kasukas, siis oli küljealune veidi pehmem.

Igal hommikul kell 7 oli loendus. Pidime seisma eeskujulikus rivis. Pärast loendust anti läbi luugi mingit pruuni vett ja tükk leiba. Päeval lamada ei lubatud, pidime istuma.

Mõne aja möödudes halvenes minu tervis. Öösel viidi mind seesmistele valudega vangla haiglasse. Palat oli suur, kahe trellitatud aknaga. Hommikul vaatas mind arst, soovis teada minu süüdistust. Valud leevendusid, päevad möödusid rahulikult.

Ühel hommikul avanes raske rauduks ja vanglavalvur kamandas: "Schein, teid on määratud vangla haigla apteeki tööle, tulge kaasa..." Apteek asus umbes paari meetri paksuste müüridega koridori lõpus. Sisenesin väiksesse ruumi, kus oli laud, tool ja pliit. Teise ruumi ukstes oli luuk, kust anti korraldusi. Seal töötas kaks naisproviisorit. Esimene küsimus: ega teil pole kommunistlikku süüdistust. Kuuldes minu lugu, oli nende suhtumine väga inimlik, isegi sõbralik. Esimene ülesanne mulle: keeta paakspuukoortest vedelikku, mis oli kõhutüüfuse leevendamiseks. Vanglas oli suremus väga kõrge.

Minu apteegiruumi väike aken oli vangla sisehoovi. Seal olid kõik eestlased, arstid olid eestlased, proviisorid olid eestlased. Aknast oli mul "hea" vaade: varahommikul surnute vedamine, teistest riikidest toodud juutide hukkamisele saatmine. Vilgas tegevus kestis iga päev, küll veeti vange Saksamaale koonduslaagritesse ja kohalikke metsadesse hukkamisele.

Järjekordselt ühel hommikul välja vaadates nägin, et hoovis tegeldi võllapuude ülesseadmisega. Selgus, et kolm vangi olid korjanud tüüfusehaigetelt täisid tikutoosi ja levitanud neid tervetele. Korralduse kohaselt ei saadetud ühtegi vangi tööle, kõik vangid rivistati hukkamist jälgima. Tegevust juhatas SS-ohvitser. Poomise läbi mõisteti surma üks eestlane ja kaks venelast.

Endiselt valitses pingeline olukord, palatis vahetusid haiged pea iga päev - toimusid pidevad Saksamaa-tapid sealsetesse surmalaagritesse. Järsku valvur tuli ja ütles: "Lähme nüüd, te peate minema peameeste juurde." Ma mõtlesin, et saan nüüd vabaks, aga nendel oli teistsugune ettepanek. Laak ütles niimoodi: "Me siin vaatasime teie dokumente," ta oli väga kena mees muidugi, niisugune pikk, "te saate vabaks." - Mina muidugi õnnelik. - "Me saadame teid Saksamaale kooli, teie räägite inglise keelt, te räägite saksa keelt, mõlemad keeled on teil vabalt ja me saadame teid kooli." - Mina küsin, et missugusesse kooli, kui mul ei ole ju mingisugust eriharidust. - "Ei, ei, seda te näete kohapeal." - Nad ei öelnud selle kooli nime, aga ma olin ise niivõrd taibukas, et see on vastuluurekool.

See oli 1944 enne Tallinna pommitamist, märtsi algul, ilus ilm oli. Noh, niisugune "tore" ettepanek. Aga mina olin just plekilises soetõves olnud ja ütlesin niimoodi, et ma olen praegu alles veel nii nõrk, et ma ei ole võimeline midagi õppima, et võib-olla avaneb see võimalus mõne aja pärast. Laak ütles, et jah, me räägime veel arstidega ka, hea küll, lükkame siis seda natuke edasi, et kui te saate tugevamaks. Aga arstid mind hoidsid ja kindlasti nad ütlesid, et mu tervis on tõesti nõrk. Siis läks edasi kaks nädalat ja siis tuli märtsipommitamine. Ikka mitte midagi. Ja siis järsku ühel päeval uuesti. Aga siis oli juba tohutu paanika ja Laak ütles, et lükkame nüüd selle edasi. Aga kuidas see mulle mõjus ... ma nii õuduselt kartsin, ei tahtnud ju minna, see ei tulnud ju kõne alla.

Suure muudatuse tõi märtsis Tallinna pommitamine. Vaevalt olin uinunud, kui algas lennukite lend ja pommitamine. Taevas oli täis valgusküünlaid. Palat oli nii valge, et võis niiti nõela taha panna. Siis kohutavad kärgatused, isegi need meetripaksused müürid vappusid. Põgenesin siseseina äärde ukse lähedale. Komnoored aga hüppasid vooditel rõõmsalt: "Meie omad tulevad, meie omad tulevad."

Olin surmahirmus. Lõpuks vaibus. Kloppisin uksele, soovisin kontrollida apteegiruumi, mida mul ka võimaldati. Minu tööruum oli paksult tolmune, laest oli murenenud krohvi.

Järgnevatel päevadel jätkus minu töö endiselt, hingerahu oli kadunud. Apteegi juhataja proua Soik lohutas, andis mulle jõudu edasiseks. Augustikuu lõpuks oli vangla tühi. Lõpuks olin üksi vangla haiglapalatis. Vangivalvur avas ukse ja ütles: "Anna jalgadele valu, vanglas on ainult rotid ja hiired. Oled vaba!" Öhtul pimedas lahkusin kiirel sammul vanglast. See oli 28. augustil 1944. aastal. Linn oli tulvil Saksa sõdureid.

Vaatamata raskustele jõudsin vanemate juurde - milline suur rõõm jälle koos olla...

Ei läinud kaua, kui mind kutsuti NKVD-sse. Mind hakati seal üle kuulama, et kuidas mina ikka vabaks sain ja miks ikka rohtusid ei antud vangidele. Ma olin siis muidugi hiigla ehmunud ja ma ütlesin, et mis rohtusid sai siis veel seal apteegis või haiglas olla, et rohtusid ei olnud. Öeldi, et ma olevat sakslaste heaks spioneerinud ja mis kõik - igasugused valesüüdistused.

Kui olid esimesed kohtud, oli kohus doktor Frommi üle, ta jäi ju siia ja mõisteti surma. Need saadeti kõik Siberisse, kes sakslaste ajal istusid ja vabaks said, kahtlustati, et töötasid koos sakslastega. Mõtlesin, et issand-issand, kas nad lasevad mind maha. Pääsesin tänu abielule. Suits tegi mulle abieluettepaneku ja sellega ta päästis mu. Tema oli parteilane.

Mälestus sellest õudusest ei unune kunagi.

Erika Suits (neiupõlvenimega Nõmberg) sündis Tallinnas 1917. aastal, lõpetas samas gümnaasiumi. Sõja järel töötas raamatupidajana. Elab Tallinnas.